

КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ ЖӘНЕ ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ /
КОНСТИТУЦИОННОЕ И АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО /
CONSTITUTIONAL AND ADMINISTRATIVE LAW

ӘОЖ 324.4
МҒТАР 10.15.23

А.Қ. Қанатов¹, Ж.С. Сейтаева²

¹*Парламентаризм институты, Астана қ., Қазақстан Республикасы*

²*Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы,
Қосшы қ., Қазақстан Республикасы*

**СОТ ЖҮЙЕСІНЕ ЖӘНЕ СОТ ТӨРЕЛІГІНІҢ САПАСЫНА ДЕГЕН СЕНІМДІЛІКТІ
АРТТЫРУ (2023 ЖЫЛДЫҢ СОҢЫНА ҚАРАЙ КОНСТИТУЦИЈАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ
МАТЕРИЈАНЫ ТАЛДАУ)**

Аннотация. Осы мақалада «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңға авторлық түсініктеме беріледі. Аталған нормативтік акт оның Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарына және құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкестігі тұрғысынан талданады.

Заң үстемдігі мен қоғамдық әл-ауқатты қолдаудағы сенімге лайық сот билігінің негізгі рөлін мойындай отырып, авторлар проблеманың көп қырлы аспектілерін Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіне енгізілетін «халықаралық стандарттар» призмасы арқылы қарастырады.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңның анықталған жекелеген кемшіліктерінің синтезіне сүйене отырып, авторлар ескірген, тиімсіз іске асырылатын, артық бланкеттік және оның сілтемелік нормаларын өзгертуге, сондай-ақ сыбайлас жемқорлық факторларының болуына қатысты өз көзқарасын ұсынады.

Түйінді сөздер: сот; Конституциялық заң; құқықтық саясат; сот жүйесі; судьялардың мәртебесі; сенімділікті арттыру; құқықтық белгісіздік.

А.К. Канатов¹, Ж.С. Сейтаева²

¹*Институт парламентаризма, г. Астана, Республика Казахстан*

²*Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан,
г. Косшы, Республика Казахстан*

**ПОВЫШЕНИЕ ДОВЕРИЯ К СУДЕБНОЙ СИСТЕМЕ И КАЧЕСТВУ ПРАВОСУДИЯ
(АНАЛИЗ КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВОЙ МАТЕРИЈА К КОНЦУ 2023 ГОДА)**

Аннотация. В настоящей статье дается авторский комментарий к Конституционному закону «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан». Указанный нормативный акт анализируется с позиции соответствия его Национальному плану развития Республики Казахстан до 2025 года и Концепции правовой политики.

Признавая ключевую роль заслуживающей доверие судебной власти в поддержании верховенства закона и общественного благополучия, авторы рассматривают многогранные аспекты проблемы через призму имплементируемых «международных стандартов» в правовую систему Республики Казахстан.

Опираясь на синтез выявленных отдельных недостатков Конституционного закона «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», авторами предлагается собственное видение касательно изменения устаревших, неэффективно реализуемых, излишних бланкетных и отсылочных его норм, а также наличия коррупциогенных факторов.

Ключевые слова: суд; Конституционный закон; правовая политика; судебная система; статус судей; повышение доверия; правовая неопределенность.

A.K. Kanatov¹, Zh.S. Seitayeva²

¹The Institute of Parliamentarism, Astana c., the Republic of Kazakhstan

²The Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Kosshy c., the Republic of Kazakhstan

INCREASING CONFIDENCE IN THE JUDICIAL SYSTEM AND THE QUALITY OF JUSTICE (ANALYSIS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL MATTER BY THE END OF 2023)

Abstract. This article provides the author's commentary on the Constitutional Law «On the judicial system and the status of judges of the Republic of Kazakhstan». The specified normative act is analyzed from the position of its compliance with the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 and the Concept of Legal Policy.

Recognizing the key role of a trustworthy judiciary in maintaining the rule of law and public welfare, the authors consider the multifaceted aspects of the problem through the prism of «international standards» implemented in the legal system of the Republic of Kazakhstan.

Based on the synthesis of the identified individual shortcomings of the Constitutional Law «On the judicial system and the status of Judges of the Republic of Kazakhstan», the authors propose their own vision regarding the change of outdated, inefficiently implemented, excessive blank and reference norms, as well as the presence of corruption-causing factors.

Keywords: court; Constitutional law; judicial system; status of judges; confidence building; quality of justice; efficiency of justice.

DOI: 10.52425/25187252_2023_30_8

Кіріспе. Қазақстан үшін 2025 жылға қарай азаматтардың мүдделерін қорғайтын әділ және тиімді мемлекет құру үшін түбегейлі өзгерістердің бірі (4-жалпыұлттық басымдық): «құқықтық қорғау кепілдіктеріне сенімсіздіктен – сот билігі институтына, толығымен тәуелсіз және әділ сот жүйесіне деген сенімнің жоғары деңгейіне дейін»¹ деген тезис болып табылады.

Құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес (3.5-тармақ): «Осы саладағы сот және құқық қорғау органдарының қызметі маңызды, өйткені ол бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтірудің кепілі болып табылады. Осыған байланысты жоғарыда аталған органдарды тиісті заңнамалық базаны жетілдіру арқылы ғана емес, тиісті институционалдық шаралар қабылдау арқылы да тұрақты дамыту қажет»².

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, осы «шағын» зерттеудегі талдау объектісі

ретінде «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы алынды³.

Материалдар мен әдістер. Қолданыстағы халықаралық және ұлттық заңнаманың, заң мен арнайы әдебиеттің, құқық қорғау саласындағы құқық қолдану практикасының кең ауқымын қабылдаудың нәтижелілігі үшін «талдау» өтпелі әдіспен:

1. зерттеліп отырған саладағы Қазақстанның құқықтық жүйесіне енгізілетін «халықаралық стандарттарға» талдау жасаумен;

2. қолданыстағы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы №132 Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының жекелеген кемшіліктерін анықтаумен;

3. ұлттық заңнаманы жетілдіру бойынша

¹ Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 ж. 15 ақпандағы №636 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636> (жүгінген күні: 06.11.2023).

² Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 ж. 15 қазандағы №674 Жарлығы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674> (жүгінген күні: 06.11.2023).

³ Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы: Қазақстан Республикасының 2000 ж. 25 желтоқсандағы №132 Конституциялық заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000132_ (жүгінген күні: 06.11.2023).

нақты ұсыныстармен сүйемелденетін болады.

Нәтижелер/талқылау. Мәселен, негізгі сұрақ: «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заң Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарының негізгі ережелеріне сәйкес келе ме?

Конституциялық заңның ескірген нормаларына қатысты.

Қазіргі уақытта зерттеліп отырған Конституциялық заңның: «және заңда (заңдарда) көзделген тәртіппен», «заңмен белгіленген», «және заңда» деген сөз тіркестерін қамтитын баптарының көбі пысықтауды талап етеді.

Жоғарыда айтылған сөйлеу орамдары кездесетін жерде «заң (мен, ға)» сөзіне дейін «осы Конституциямен» деген сөзбен жазуды ұсынамыз. Бұл «осы Конституциялық заңның» шеңберіндегі құзыреттердің мәні мен шектерін біркелкі нақтылайтын болады.

Конституциялық заңның тиімсіз іске асырылатын нормаларына қатысты.

Талданып отырған Конституциялық заң – бұл сот құрылымының және сот ісін жүргізудің жаңа форматы болып табылады. Сонымен қатар Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) бағалауына сәйкес сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың іске асырылуын «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық заңы шеңберінде де қамтамасыз ету қажет [1, 87 б.].

ЭЫДҰ форум бола отырып, оның шеңберінде үкіметтер әртүрлі саладағы өз саясатының тиімділігін салыстырады, тәжірибемен бөліседі және жаңа сын-тегеуріндерді ескере отырып, озық тәжірибелерді айқындайды, Қазақстандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы реформалардың үздіксіз мониторингін жүзеге асырады және БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын, басқа да халықаралық стандарттар мен озық практиканы, оның ішінде Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Стамбул іс-қимыл жоспарын орындау бойынша елдің іс-қимылын іске асыру бойынша бірқатар ұсыныстар енгізеді.

Атап айтқанда, ЭЫДҰ-ның Қазақстан мониторингінің екінші раунды туралы есебіне ұсынымдарында:

- ...судьяларды тағайындауға және оларды қызметтен босатуға саяси органдардың (Президент, Парламент) ықпалын барынша шектеу;

- ...судьялардың мансабына, олардың қамтамасыз етілуіне, жауаптылығына байланысты мәселелерде сот төрағаларының өкілеттіктерін жою;

- ...судьялар мен олардың отбасы мүшелерінің мүлкін, кірістерін және мүмкіндігінше шығыстарын кейіннен осындай декларацияларды жариялай отырып, міндетті декларациялауды (салық міндеттемелеріне байланыстырмай) жүргізу;

- ...заңда судьяларды тәртіптік жауаптылыққа тартудың егжей-тегжейлі рәсімін көздеу, сондай-ақ заңдық айқындылық қағидатына және қорғалу құқығына сәйкес осындай мәселелерді қарау жөніндегі органдардың бірыңғай жүйесін және шешімге сот сатысында шағымдану мүмкіндігін көздей отырып, тәртіптік жауаптылық пен қызметтен босатудың санын шектеу және негіздерін нақты айқындау;

- ...уақыт өте келе судьяларға сыйлықақыны алып тастай отырып, судьялардың жалақыларының мөлшерін және оларға мүмкін болатын үстемелердің толық тізбесін заңда айқындау [1, 69 б.] қажет деп көрсетілген.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2019 жылғы 21 ақпандағы №226-VI, 2023 жылғы 27 наурыздағы №215-VII Қазақстан Республикасының конституциялық заңдарында ЭЫДҰ сарапшылары ұсынған проблемалық мәселелер фрагментарлық түрде шешілгенін атап өткен жөн.

Сонымен қатар «саяси органдардың (Президент, Парламент) судьяларды тағайындауға және оларды қызметтен босатуға ықпалын шектеу» және «заңда судьялардың жалақыларының мөлшерін айқындау» жөніндегі ұсынымдарды толық іске асыру мүмкін болмады.

Бұған қоса, 2020 жылғы 16 қаңтарда

Қазақстан Республикасы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы мемлекеттер тобына (GRECO) кіргені белгілі. GRECO барлық жаңа мүшелер қорытындыға келген-келмегеніне қарамастан, оның барлық раундтарына қатысты бағаланатын болады деп шешті. Осыған байланысты Қазақстанға бірінші және екінші раундтардың тақырыптарын қамтитын бірлескен бағалау рәсімі ұсынылды.

Атап айтқанда, 2022 жылғы 25 наурызда Страсбургте өткен GRECO 90-пленарлық отырысында қабылданған Қазақстан бойынша бағалау есебінде судьяларға арналған 89-ұсыным ретінде мыналар атап өтілді: «Қазақстандағы сот жүйесінің тәуелсіздігіне қатысты GRECO бағалау тобы Венеция комиссиясының тиісті қорытындыларындағы ұсынымдарына сілтеме жасайды, олар өзекті болып қала береді. Осылайша, қазіргі шаралар мұқият институционалдық шолуға лайық. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, GRECO сот билігінің тәуелсіздігін арттыру және сыбайлас жемқорлықпен күресуге жауапты прокуратура мен құқық қорғау органдарына барабар функционалдық дербестік беру, сондай-ақ осы органдарды кез келген заңсыз ықпал етуден, оның ішінде мемлекеттің жоғары саяси/атқарушы билік органдарынан қорғау үшін қажетті заңнамалық және тәжірибелік шараларды қабылдауды ұсынады» [2, 27 б.]. Біздің ойымызша, бұл ұсыным Жоғарғы Сот Кеңесінің құқықтық мәртебесін өзгерту арқылы соттың өзін-өзі басқаруын барлық жерде (кеңінен) дамыту арқылы шешілуі тиіс, оның құрамының басым бөлігін басқа судьялар сайлайтын судьялар құрауы тиіс. Осыған байланысты «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот Кеңесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 4-бабына өзгеріс енгізу ұсынылады⁴. Бұл ретте, Кеңес құрамына қатысты заңнамалық жаңалықтар «болашақ судьяларды судьялар таңдайды» деген қағидаға сәйкес келуі тиіс. Соттарға істерді нақты бөлу мәселесіне қатысты ЭЫДҰ мониторингтік тобы іс жүзінде белгіленген өлшемдерге сәйкес істерді бөлу үшін автоматтандырылған жүйе қолданылатынын мойындайды.

Алайда істерді кездейсоқ бөлу қағидаты Конституциялық заңда нақты көрсетілмеген және автоматтандырылған жүйенің жұмысына рұқсатсыз араласу үшін жауаптылық қарастырылмаған.

«Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы аясында «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2019 жылғы 21 ақпандағы №226-VI Конституциялық заңымен бұл проблемалық мәселе ішінара шешілді. Яғни, бұрын «Төрелік» Қазақстан Республикасы сот органдарының автоматтандырылған ақпараттық-талдау жүйесінде істерді автоматтандырылған бөлу қағидалары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Төрағасының өкімімен бекітілген болса, қазіргі уақытта соттарда істерді автоматтандырылған бөлу қағидалары Жоғарғы Соттың жалпы отырысында бекітіледі.

Осыған орай мынадай сұрақ туындайды: Бұл ЭЫДҰ талаптарын қанағаттандыру үшін жеткілікті ме?

Біздің ойымызша, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңында сот төрелігінің қағидаттарын, оның ішінде істерді кездейсоқ (автоматтандырылған) бөлу қағидатын бөлек көрсету қажет.

Осыған байланысты талданып отырған Конституциялық заңды «Сот төрелігінің қағидаттары» деген 4-1-баппен толықтыру немесе (жаңа 4-1-бапта) баптың 3-бөлігінде белгіленген сот төрелігі қағидаттарын іске асырудың нақты тетіктерін ашып көрсету ұсынылады (ҚР Конституциясының 77-бабы). Сонымен қатар «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңының 3-бөліміндегі 1-1 жеке тарауда судья әдеби мәселелерін реттеу қажет деп пайымдаймыз. Мысалы, 2016 жылы Қазақстанда

⁴ «Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сот Кеңесі туралы» Қазақстан Республикасының 2015 ж. 4 желтоқсандағы №436-V ҚРЗ Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000436> (жүргінген күні: 06.11.2023).

судьялардың мінез-құлқы мен кәсіби міндеттерін реттейтін Судья әдебі кодексі⁵ қабылданды. Кодекс халықаралық стандарттар мен сот жауапкершілігінің қағидаттарына негізделген.

Мәселелер Кодексті бекіту және оның сақталуын бақылау сыртқы жүйені жоққа шығарудан туындайды, ал Кодексті сақтау міндеті мониторинг ұйымына мүшелікке байланысты.

Осыған байланысты ЭЫДҰ мониторингтік тобы судьялардың тәуелсіздігін және олардың қызметінің ашықтығын қамтамасыз ету мақсатында судьялардың өзін-өзі басқару органдарының мәртебесін реттеуді және заңнамаға Судья әдебі кодексінің сақталуын бақылауды неғұрлым нақты қамтамасыз ететін өзгерістер енгізуді ұсынады.

Осылайша, ұсынымды және ЭЫДҰ талабын орындау үшін қолданыстағы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына Судья әдебі кодексінің нормаларын енгізу қажет.

Осыны ескере отырып, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңын ЭЫДҰ мен GRECO халықаралық стандарттарының талаптарына қатысты өзектендіру ұсынылады.

Конституциялық заңның артық бланкеттік және сілтемелік нормаларына қатысты.

Құқықтық саясат тұжырымдамасына сәйкес (4.2-тармақ): «...заңнаманың ашықтығы мен айқындылығын қамтамасыз ету мақсатында құқықтық нормаларды қалыптастырудың жалпы әдістерін барынша азайту мәселесін пысықтау маңызды».

Заңнаманы жүйелеу, оны заңнаманың салалары бойынша одан әрі шоғырландыру, сондай-ақ оны ескірген және қайталанатын нормалардан арылту, құқықтық реттеудегі олқылықтардың орнын толтыру және қолданыстағы заңнамадағы ішкі қайшылықтарды жою бойынша норма шығармашылық қызметінің тиімді

құралдарының бірі болып табылады. Заңдардағы нормаларға сілтеме жасау және тиісінше Конституцияға сәйкес заңнамалық актілер қабылдануы мүмкін мәселелер шеңберінде тікелей әсер ететін заңдарды қабылдау практикасын кеңейту. Конституциялық заңда бланкеттік (сілтемелік) сипаттағы нормалар жеткілікті, атап айтқанда мыналар (*курсивпен белгілінген*):

9-бап. Аудандық соттың төрағасы

1. Аудандық соттың төрағасы судья болып табылады және судьяның міндеттерін атқарумен қатар: 7) *заңда көзделген* басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

- 14-бап. Облыстық соттың төрағасы

1. Облыстық соттың төрағасы судья болып табылады және судьяның міндеттерін атқарумен қатар: 11) *заңда көзделген* басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

- 15-бап. Облыстық соттың сот алқасының төрағасы

1. Облыстық соттың сот алқасының төрағасы судья болып табылады және судьяның міндеттерін атқарумен қатар:

5) *заңда көзделген* басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

- 16-бап. Облыстық соттың жалпы және кеңейтілген жалпы отырыстары

1. Облыстық сот қажетіне қарай, бірақ жылына кемінде екі рет жалпы отырыстар өткізеді, оларда: 10) *заңда көзделген* басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

- 20-бап. Жоғарғы Сот Төрағасы

2. Жоғарғы Соттың Төрағасы Республиканың өзге де мемлекеттік билік тармақтары органдарымен және халықаралық ұйымдармен өзара қарым-қатынасы кезінде Республика сот жүйесінің мүддесін білдіреді, сондай-ақ: 9) *заңмен және өзге де нормативтік құқықтық актілермен көзделген* басқа да өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Сондай-ақ басқа да ұқсас құрастырылған нормалар.

Біз «осы Конституциялық заңның» шеңберінде барлық деңгейдегі сот төрағалары өкілеттіктерінің мәні мен шегін біркелкі нақтылауды ұсынамыз.

Жалпылық норманың тағы бір түрі

⁵ Судья әдебі кодексі: 2016 ж. 21 қарашада Қазақстан Республикасы судьяларының VII съезінде қабылданған [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://sud.gov.kz/kaz/content/sudyalyk-dep-kodeksi> (жүргізілген күні: 06.11.2023).

(анықтамалық) болып мынадай норма бола алады:

- 24-бап. Судьялардың ауыстырылмайтындығы

2. Судьялардың өкілеттіктері тек қана осы Конституциялық заңда және *Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында* көзделген негіздер бойынша және тәртіппен тоқтатылуы немесе тоқтатыла тұруы мүмкін.

Әдістемелік жағдайда мұндай жалпы нормалардың қоғамдық қауіптілігі ретінде Заңды жүзеге асыру мақсатында қабылданған мұндай нормалардың нормативтік құқықтық актінің мәні мен мазмұнын бұрмалауы болып табылады. Бұл, өз кезегінде, сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін айтарлықтай арттырады және әдетте, азаматтардың заңнамаға деген сенім деңгейін төмендетеді.

Ұсыныс:

Курсивпен жазылған анықтамалық норма жаңартылған және қолданыстағы барлық нормативтік құқықтық актілерде қолданылып жүрген заманауи құқықтық терминологияны пайдалана отырып жаңартылуы тиіс.

Конституциялық заңның 24-бабының мынадай редакциясын ұсынамыз: «2. Судьялардың өкілеттігі осы Конституциялық заңда көзделген негіздер мен тәртіп бойынша ғана тоқтатылуы немесе тоқтатыла тұруы мүмкін.»

Мұндай редакция талданып отырған 24-баптың аясын «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заңның 33 және 34-баптарында бекітілген нақты негіздермен шектеуге мүмкіндік береді.

Конституциялық заңда сыбайлас жемқорлық факторларының болуына қатысты.

Талданып отырған заң сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін (сыбайлас жемқорлықты тудыратын нормалар арқылы) қамтиды.

Біріншіден, *дискрециялық өкілеттіктер* тұрғысынан талданып отырған Конституциялық заңның 34-1-бабы күмәнді болып табылады, онда мыналар көзделген: «2. Судья лауазымында болуға оның шекті жасқа – алпыс бес жасқа толуына дейін жол

беріледі, *бұл айрықша жағдайларда* осы баптың 1-тармағында көзделген тәртіппен бес жылдан аспайтын мерзімге *ұзартылуы мүмкін».*

Бұл жағдайда «заң шығарушыға» өкілеттіктерді жүзеге асыру кезінде қажетсіз жасанды дискреция беріледі. Ал, жоғарыда атап өткендей, Конституциялық заңды жүзеге асыру мақсатында қабылданған мұндай нормалар нормативтік құқықтық актінің мәні мен мазмұнын бұрмалайды.

Сондықтан жоғарыда аталған тармақтан (Конституциялық заңның 34-1-бабы) Жоғары Сот Кеңесінің жасанды билігін алып тастау қажет.

Екіншіден, «жасанды таңдау» шеңберіндегі ұқсас норма Конституциялық заңның 39-бабында бекітілген: «1. Судья тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін тәртіптік жауаптылыққа *тартылуы мүмкін».*

Уәкілетті басшының құзыреті құқықтар мен міндеттердің бірлігі арқылы түсініледі, яғни олар бір-бірімен тығыз байланысты.

«Құқылы», «мүмкін», «болуы тиіс» формулаларында қамтылатын құқықтар мен міндеттерді бөлу белгілі бір жағдайларда өкілеттікті құқық ретінде пайдалануға, яғни оны жүзеге асырмауға болатыны туралы елес тудырады.

Басқа кемшіліктерге қатысты.

Талданып отырған Конституциялық заңның 56-бабына қатысты.

Біздің жағдайда *динамикадағы заң шығармашылығы сұрағын қою проблемасы туындайды.* Атап айтқанда, Германия, Түркия, Оңтүстік Корея және басқа да елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, судьяларды сот әкімшілігіне тікелей қатысты лауазымдарда кеңінен пайдалану ұсынылады.

Бұл мәселе Заң жобалау қызметі жөніндегі ведомствоаралық комиссияның отырысында «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық заңы жобасының 56-бабының жаңа редакциясын талқылауға байланысты туындады.

Мәселенің шығу тарихы келесідей.

«Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2017 жылғы

22 желтоқсандағы №119-VI Қазақстан Республикасының Конституциялық заңымен (ол кездегі) Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 56-бабына заңнамалық жаңалық енгізілді. Атап айтқанда, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Заңына: «Судья Жоғарғы Сот Төрағасының келісімімен сот төрелігін ұйымдастырушылық қамтамасыз етуге тікелей байланысты лауазымға (Сот төрелігі академиясындағы және уәкілетті органдағы) судья өкілеттіктерін тоқтата отырып, судья атағын және судьялар қоғамдастығына жататынын сақтай отырып, кадр резервіне іріктеу және конкурс өткізілместен тағайындалуы мүмкін» деген тармақ енгізілді.

Одан әрі «Қазақстан Республикасының кейбір конституциялық заңдарына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» 2022 жылғы 30 желтоқсандағы №176-VII Қазақстан Республикасының Конституциялық заңымен (2023 жылғы 12 қаңтардан бастап қолданысқа енгізілді) жаңа редакция ұсынылды. «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 56-бабында «Судья Жоғарғы Сот Төрағасының келісімімен лауазымға тағайындалуы мүмкін. Сот төрелігін ұйымдастырушылық қамтамасыз етуге тікелей байланысты (Сот төрелігі академиясында және уәкілетті органда), кадр резервіне іріктеусіз және судьяның өкілеттігін тоқтата тұрумен конкурссыз, судья атағын және судьялар қауымдастығына мүшелігін сақтай отырып» деген норма жойылды.

9 айға жетер-жетпес уақыт өткеннен кейін біз «барлық жаңа, кеше ғана ұмытылған ескі екенін» байқаймыз. Заң жобасымен «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 56-бабына «Судья Жоғарғы Сот Төрағасының келісімімен отставкадағы судьяның лауазымдық міндеттерін атқара алады. Судья лауазымын және сот қауымдастығына мүшелігін сақтай отырып, судьяның өкілеттігін тоқтата отырып, кадр резервіне және конкурсқа іріктеусіз

екі жыл мерзімге сот әкімшілігімен тікелей байланысты лауазымға (уәкілетті органда және Академияда) тағайындалуы мүмкін.» деген ережені енгізу ұсынылады.

Жоғарыда айтылғандарға байланысты халықтың сот жүйесіне деген сенімін арттыру мақсатын негізге ала отырып, екі сұрақ туындайды:

Бірінші сұрақ: Осы саладағы конституциялық заңнаманың тұрақтылығы (тұрақсыздығы).

Шынында да, қолданыстағы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы қабылданған сәттен бастап (ВАК-та ұсынылған Конституциялық заң жобасын ескере отырып) «маңызды» заңнамалық актіге 22 Конституциялық заңмен өзгерістер мен толықтырулар енгізілді, яғни 23 жылда 22 заң қабылданды.

Екінші сұрақ: Осы уақыт ішінде (9 ай және одан да көп, 2023 жыл) сот әкімшілігіне тікелей қатысты лауазымдарға (уәкілетті органда және Академияда) судья атағын және сот қауымдастығына мүшелігін сақтай отырып, кадр резервіне іріктеусіз және судья өкілеттіктерін тоқтата тұрып конкурссыз тағайындаулар (орын ауыстырулар, босатулар) болды ма? Ал егер, болған жағдайда, бұл тағайындаулар заңды ма?

Қорытынды. Зерттеліп отырған «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына мынадай негізгі қорытынды: Конституциялық заңдағы нөмірлеуге сәйкес 59 бап (оның ішінде 13, 16-1, 19, 22-1, 38, 41, 43, 46 және 48 алып тасталды), ол 16-1, 22-1, 23-1, 29-1, 30-1, 34-1, 35-1, 38-1, 38-2, 38-3, 44-1, 55-1 -баптармен толықтырылды. Нәтижесінде баптардың нақты саны – 69 (алып тасталған 13, 16-1, 19, 22-1, 38, 41, 43, 46, 48-баптармен бірге).

Зерттеліп отырған Конституциялық заңның 69 бабының 66-сына немесе 95%-на өзгертулер мен толықтырулар енгізілді, ал сапалық көрсеткішке келетін болсақ, Конституциялық заң қабылданғаннан (қолданысқа енгеннен) бастап (2000 жылғы 25 желтоқсаннан

бастап) оған 22 түрлі Конституциялық заңмен («Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Конституциялық заң жобасын ескере отырып), атап атқанда 501-ден астам тармаққа барлығы 257 бапқа (Конституциялық заң жобасын есепке алмағанда) өзгерістер мен толықтырулар енгізілгенін атап өтеміз.

Осы орайда «Құқықтық актілер туралы» 2016 жылғы 6 сәуірдегі⁶ Қазақстан Республикасы Заңының 26-бабының 9-тармағын басшылыққа алу қажет, онда: «Құқықтық актілердің мәтініне нормативтік құқықтық акт мәтінінің жартысынан асатын көлемде өзгерістер және (немесе) толықтырулар енгізілген кезде оның жаңа редакциясын қабылданғанын міндеттейді».

Осылайша, жеке адамның, қоғамның және мемлекеттің өмірлік маңызы бар мүдделерін қорғау жөнінде маңызды

міндетін шешуді ескере отырып, заңдар (кодекстер) нормаларындағы олқылықтар мен жасанды қайшылықтарды барынша азайту, ең бастысы, сот құрылымымен және судьялардың мәртебесімен, Қазақстан Республикасында сот төрелігін іске асыру тәртібімен, судьялардың тәртіптік жауаптылығымен байланысты құқықтық қатынастардың қалыптасуы мақсатында ЭЫДҰ және GRECO стандарттары шеңберінде мынадай: «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» Конституциялық заң Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспарының негізгі ережелеріне сәйкес келе ме деген негізгі сұраққа теріс жауап берген жөн.

Осыған байланысты «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы» жаңа Конституциялық заңды таза парақтан (2025 жылдан кейін) әзірлеп, қабылдау қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Anti-corruption reforms in Kazakhstan: 4 th round of monitoring of the Istanbul AntiCorruption Action Plan // OECD, 2017. – 194 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kazakhstan-Round-4-Monitoring-Report-ENG.pdf> (Access data: 28.10.2023).
2. Совмещенный первый и второй раунд оценки: Отчет об оценке по Казахстану / GrecoEval 1/2 Rep(2021)1. – 86 с. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://rm.coe.int/grecoeval1-2rep-2021-1-final-rus-evaluation-report-kazakhstan-public/1680a6e774> (дата обращения: 28.10.2023).

References:

1. Anti-corruption reforms in Kazakhstan: 4 th round of monitoring of the Istanbul AntiCorruption Action Plan // OECD, 2017. – 194 p. [Electronic resource] – Access mode: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kazakhstan-Round-4-Monitoring-Report-ENG.pdf> (Access data: 28.10.2023).
2. Sovmeshhennyj pervyj i vtoroj raund ocenki: Otchet ob ocenke po Kazahstanu / GrecoEval 1/2 Rep(2021)1. – 86 s. [Jelektronnyj resurs] – Rezhim dostupa: <https://rm.coe.int/grecoeval1-2rep-2021-1-final-rus-evaluation-report-kazakhstan-public/1680a6e774> (data obrashhenija: 28.10.2023).

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР / СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ / INFORMATION ABOUT AUTHORS

Алмаз Қанатұлы Қанатов – Парламентаризм институтының атқарушы директоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: kahatov_76@mail.ru.

Канатов Алмаз Канатович – исполнительный директор Института парламентаризма, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, e-mail: kahatov_76@mail.ru.

⁶ Құқықтық актілер туралы: Қазақстан Республикасының 2016 ж. 6 сәуірдегі №480-V ҚР Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1600000480> (жүгінген күні: 06.11.2023).

Kanatov Almaz Kanatovich – Executive Director of the Institute of Parliamentarism, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: kahanov_76@mail.ru.

Жанар Секежанқызы Сейтаева – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы кәсіптік оқыту институтының жаһандық қауіптерге қарсы тұру бойынша арнайы дайындық кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, e-mail: seitaeva-zhanara@mail.ru.

Сейтаева Жанар Секежановна – заведующий кафедрой специальной подготовки по противодействию глобальным угрозам Института профессионального обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, e-mail: seitaeva-zhanara@mail.ru.

Seitayeva Zhanar Sekezhanovna – Head of the Department of Specialized Training on Counter Global Threats of the Institute of Vocational Training of the Academy of Law Enforcement Academy under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Associate Professor, e-mail: seitayeva-zhanara@mail.ru.